वर्गीकरणातील आधुनिक प्रवाह. CRG, WEB Dewey, BSO.

MODERN TRNDS IN CLASSIFICATION CRG, WEB, Dewey, BSO.

सहा. प्राध्यापक. राजपाल बांगर
महालक्ष्मी जगदंबा ग्रंथालय"ाास्त्र महाविद्यालय नागपूर

सहा. प्राध्यापक. निले"ा मेश्राम
महालक्ष्मी जगदंबा ग्रंथालय"ाास्त्र महाविद्यालय नागपूर

सारां"ा: *ग्रंथालय किंवा माहीतीकेंद्रात संग्रहीत केल्याजाणाऱ्या ग्रंथाची व्यवस्था लावण्यासाठी वर्गीकरण पध्दतीची आव"यकता असते व त्याच्या साहयाने वर्गीकरण पध्दती बदलत्या माहीतीच्या स्वरूपासाठी उपयुक्त ठरेल त्यामुळे त्यात काही सुधारणा कराव्या लागता.त्यातुन वर्गीकरणाचे नवे प्रवाह निर्माण होतात.*

कीवर्ड: *वर्गीकरणातील नवे प्रवाह,CRG,Web Dewey,BSO, FID*

प्रस्तावना:

ग्रंथालयात प्रलेखन केंद्रात किंवा माहीती केंद्रात जमविल्या जाणाऱ्या प्रलेखांची किंवा माहीतीची व्यवस्था लावण्यासाठी कोणत्या कोणत्या वर्गीकरण पध्दतीची आव"यकता असते. त्या पध्दतीची काही तत्वे वसुत्रे असतात. त्यांच्या साहाय्याने वर्गीकरण पध्दती बदलत्या माहीतीच्या स्वरूपासाठी तितकीच उपयुक्त ठरेल असे नाही म्हणून तिच्या तत्वात व सुत्रात काही बदल व सुधारणा कराव्या लागतात. त्यासाठी सं"ाोधन व्हावे म्हणून तज्ञांनी एकत्रितपणे प्रयत्न करावे लागतात. अ"या कार्याची चर्चा या भागात केली आहे.

वर्गीकरण क्षत्रात सुधारणा करणाऱ्या संस्था:

ग्रंथाल"ाास्त्रातील भारतीय तज्ञ डॉ.एस.आर.रंगनाथन सुधारणांसाठी सतत प्रयत्न"ाील राहीले. इंटरनॅ"ानल फेडरे"ान ऑफ डॉक्युमेटे"ान (FID) या संघटनेमधील तज्ञांपुढे सतत आपला विचार ते मांडीत राहीले. त्यांच्या अथक परिश्रमाचे फळ म्हणून एफ. आय. डी. ने इ.स.1950 मध्ये वर्गीकरण तात्विक (Classification Theory) साठी एक समीती स्थापन केली व वर्गीकरणाबाबत सं"ाोधनाचे काम सुरू झाले. इ.स.1961 मध्ये या समीतीचे नाव एफ.आय.डी क्लासिफिके"ान रिसर्च (FID/CR) असे झाले. एफ.आय.डी. या आंतरराष्ट्रीय संघटनेची ही वर्गीकरण सं"ाोधन समीती आहे. डॉ.रंगनाथन यांनी या समीतीचे प्रमुखपद (Rapporteur General) सक्रीयपणे सांभळले आणि म्हणुनच वर्गीकरणातील सं"ाोधनास चांगलीच चालना मिळाली. या समीतीचे चेअरमन म्हणून डेन्मार्कच्या आर. मोलगार्ड हॅन्सन (R-Molgard Hansen) यांनी इ.स.1961–72 या काळात काम केले.

भारतात बेंगलोर येथील डॉक्युमेंटे”ान रिसर्च अॅड ट्रेनिंग सेंटर या समीतीची एक कचेरी होती. तेथे ए.नीलमेघन (A.Neelmeghan) यांनी इ.स 1980 पर्यंत सचिव म्हणून काम केल. इ.स. 1980 नंतर हे सचिवालय पर्िचम जर्मनीत नेले. तेथील प्रमुखपदाची जबाबदारी इ.स 1981 पासून डॉ.आय.डसलबग Z (Dr.I-Dahtberg) यांनी सांभाळली.

या समीतीतर्फे नेहमीच आंतरराष्ट्रीय परिषदा भरविल्या जातात. वर्गीकरणाच्या तात्विक विकासावर त्यांच्या चांगलाच प्रभाव पडतो. प्रत्येक सभासद दे”ातील वर्गीकरणाच्या विकासाची माहीती सर्वानाच कळावी यासाठी ही समिती कंट्री रिपोर्टस (CountryReports)प्रसिध्द करते. भारत, ऑस्ट्रेलिया अर्जेटिना या दे”ातील विकासाबाबत असे अहवाल प्रसिध्द झाले आहेत. डॉ.रंगनाथन व गोपीनाथ यांनी भारतातील 'वर्गीकरण तात्विक' बाबतच्या प्रगतीचे अहवाल प्रसिध्द केले आहेत.ही समीती करीत असलेले आणखी काही उपक्रम असे आहेत.

वर्गीकरणाच्या सज्ञांचे प्रमाणीकरण वर्गीकरण सं”ाोधकांची आंतरराष्ट्रीय पातळीवर अदलाबदल आणि या क्षेत्रात काम करणाऱ्या व्यवसायिकांना प्र"िाक्षण देणे.

एफ.आय.डी/सी.आर कडुन त्रैमासिक वार्तापत्र प्रसिध्द होते.त्यातून या समितीची सं”ाोधनकार्ये प्रसिध्द होत असतात वत्यातूनच सभासद दे”ाांत वर्गीकरणाच्या विकासाबाबत माहिती प्रसारीत होते.

वर्गीकरणावर सतत सं”ाोधन होऊन त्याचा विकास व्हावा यासाठी अनेक दे”ाांत वर्गीकरण सं”ाोधन समित्या आणि गट यांची स्थापना झालीआहे.त्यात आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील दुवा म्हणून एफ.आय.डी/सी.आर काम करते.अ”ाीच एक समिती इंग्लंडमध्ये कार्यरत आहे.

वर्गीकरण सं”ाोधन गट लंडन (CRG Londan):

इंग्लंडमधील रॉयल सोसायटी (Royal Society) ही अनेक आघाडयांवर कार्यरत अ”ाी संस्था आहे. तिच्यावतीने इ.स.1948 मध्ये लंडनमध्ये 'शास्त्रीय' माहीती परिषद भरली होती.त्यात सर्वानुमते असे ठरले की, ग्रंथालय”ाास्त्रातील वर्गीकरणाबाबत सतत अभ्यास होत राहिला पाहीजे आणि यासाठी प्रा.जे.डी.बर्नाल (Prof-J-D-Barnal) यंच्या नेतृत्वाखाली शास्त्रज्ञांची एकसमिती नेमण्यात आली. या समितीतील शास्त्रज्ञांच्या असे लक्षात आले की, हा विषय फारच क्लिष्ट आहे. म्हणून अे. जे.वेल्स (A.J.Welts) आणि बी.सी.व्हिकरी (B.C.Vickery) यांना वर्गीकरणतज्ञांचा एक गट तयार करून,वर्गीकरणावर नित्य चर्चा घडवून आणण्यास सुचविले त्यातूनच लंडनमध्ये क्लासिफिके”ान रिसर्च ग्रुप (CRG)ची इ.स. 1952 मध्ये स्थपना करण्यात आली. या गटाची मूळ सभा ही इ.स. 1952 मध्ये झाली या गटाचे मुळ सभासद पुढील सात दिग्गज (Stalwarts) होते.

1) ए.जे.वेल्स (A.J.Welts)
2) बि.सी.विकेरी
3) एफ.जे.कोट (F.J. dksV)
4) जे.फॅरादेन (J.Faradane)
5) डी.जे.डी.जे.फॉस्केट
6) जे.मिल्स (J.Mills) आणि

7) बी.आय.पामर (B-I-Palmer)

त्यानंतर आणखी काही तज्ञही यात काम करू लागले ते पुढीलप्रमाणे डी.जे.कैंपबेल (D.J.Campbell), आर.ए.फर्थहॉर्न (R.A.Fairthorn), B.F.Kylev ाणि D.W.Longridge अ”ाा समान वृत्तीच्या तज्ञांचा हा गट वर्गीकरणाच्या सं”ाेधनात सं”ाेधन करीत असतो. अस्तीत्वत असलेल्या वर्गीकरण पध्दतीचा अभ्यास करून नव्या सामान्य वर्गीकरण (Genral Classification) पध्दतीचा आराखडा तयार करण्याचा प्रयत्न करीत असतात.

Web Dewey:

द”ाा”ा वर्गीकरणाची 22 वी आवृत्ती ही web Dewey /online DDC म्हणून प्रका”ात करण्यात आली. Web Dewey म्हणजे ऑनलाइन डाटाबेस ऑफ डी.डी.सी ऑन www हे जागतिक संगणकाचे जाळे असून जगातील संपूर्ण संगणक इंटरनेट व्दारे एकमेकां”ाी जोडल्या जातात त्यामध्ये हायपर लिंकमुळे इंटरनेटच्या माध्यमातून माहिती प्रका”ात केली जाते. वेब Dewey ही पुर्ण स्वरूपात आणि संक्षिप्त स्वरूपात वेबसाईट व्दारे डी.डी.सी. चा वापर करणे ऑनलाईन व्दारे वेब डुई किंवा ऑनलाईन हवा असलेला वर्गांक प्राप्त करू शकतात.

वैि”ाश्टे:

1. द”ाा”ा वर्गीकरण पध्दतीच्या 22 आवृत्तीचे संपूर्ण विषय व शीर्षक प्रका”ात करण्यात आले आणि Web Dewey ला प्रत्येक तीन महिन्यांनी अद्यावत करण्यात येते.
2. Web Dewey ही वापरण्यास खूप सोपी आहे इंटरनेट ब्राउझर व्दारे आपल्याला हवा असलेला वर्गांक ऑनलाईन DDC मधून सहज मिळवू शकतो.
3. प्रिन्ट DDC पेक्षा खूप जास्त प्रमाणात विषया”ाी संबंधित इंडेक्स उपलब्ध आहेत लायब्ररी आणि कॉंग्रेस सब्जेक्ट हेडिंगने वेब डुई संबंधित विषयाची व ि”ार्षकाची रचना करण्यात मदत केली आहे. लायब्ररी ऑफ कॉंग्रेस हेडिंगने क्क्ष् वर्गांकाला वर्ड कॅट किंवा ऑनलाईन युनियन कॅटलॉग व्दारे सुध्दा माहीती प्राप्त करून घेता येते.
4. Web Dewey मध्ये आव”यक विषयी संबंधी ठिकठिकाणी विषय जोडण्यास गाईडलाईन दिलेली आहे.
5. ओ.सी.एल.सी. व्दारे प्रत्येक तीन महिन्यांनी WebDewey ला अद्यावत ठेवण्यात येते.

वेब डयुईची सदस्यता घेण्याबाबत:

Web Dewey वापरण्या करीता एका वर्षाकरीता काही वार्षिक फी आहे ती आपण दिल्यानंतर एक वर्षाकरीता केव्हाही आणि कुठेही ऑनलाईन DDC चा वापर करू शकतो. वेबव्दारे सिंगन युजर्स परवांनगी एक वर्षा करिता दिली जाते-Web Dewey, OCLची कॅटलॉगिंग करीता 250 डॉलर वर्गणी भरावी लागते Web Dewey वापर करण्याकरीता वर्षाकरिता 300 डॉलर वर्गणी द्यावी लागते Abridge Web Dewey करिता 72 Dollar द्यावे लागते.

BSO Board System of Orderring:

1972 मध्ये बुडापेस्ट येथे FID व्दारे सभा घेण्यात आली विषय संहिता तयार करण्याचा

उद्दे”ाने FID, SRC नावाचा गट तयार करण्यात आला 1971 मध्ये स्थापन केलेल्या FID चा आकार वाढवण्याचा प्रयत्न करण्यात आला तसेच त्यामध्ये युनिसिस्ट करिता बोर्ड सिस्म ऑफ ऑर्डरिंग म्हणून काम करेल तसेच BSOO दारा इंडेक्स स्पे”ाल वर्गीकरण थीसॉरस इत्यादीचा वापर करून माहिती प्रणाली आणि सेवा मोठया प्रमाणात माहितीचे हस्तांतरण व नियंत्रण एका ठिकाणी होऊन व्यवस्थित वर्गीकरण तयार करणे ही या मागची संकल्पना आहे.

दुसऱ्याशब्दात सांगायचे झाल्यास विविध माहिती प्रणालीमध्ये बदलणारी भाषा यामुळे व्यापक वर्गीकरण तयार करण्यास अडथळा निर्माण होऊ नये म्हणूनच माहिती हस्तातरणाच्या प्रक्रियेत विविध वर्गीकरण अनुक्रमनिकीकरण आणि थिसॉरस यांना एकत्रित जोडण्यासाठी एकच मध्यवर्ती एंत्रणा म्हणून काम करण्यासाठी तसेच वर्गीकरणला व्यवस्थितपणे प्रस्तूत करणे हा या मागचा उद्दे”ा आहे.करिता एक गट बि.एस.ओ तयार करण्यासाठी FID,CR मधून तीन व्यक्तीचा समावे”ा असलेला एक छोटा गट FID ने BSO करिता नियुक्त केले.

मानवाच्या गरजा अनंत आहे त्याकरीता नवनवीन विषयाची निर्मीती होत असते या सर्व नवीन विषयांना वर्गांक प्रदान करण्यासाठी तसेच कला, हस्तकला आणि तंत्रज्ञान या सारख्या नेहमीच्या विषया व्यतीरिक्त BSO व म”ीन रिडेबल क्यॅाटलॅग करिता सुध्दा काम करेल. FDI ने अलीकडे BSO शेडयुल आणि इंडेक्स ज्ञानाचा संपूर्ण क्षेत्रात वर्गीकरण करून इंग्रजीमध्ये 4000 संज्ञा समाविष्ट करून व त्याची चाचणी करून अंतिम आवृत्ती तयार केली आहे.

निश्कर्शः

आजच्या आधुनिक वर्गीकरणाच्या प्रवाहात नवनविन विषयाची निमिती होत असुन त्या विषयांना विविध वर्गीकरण पध्दती व्दारे वर्गांक प्रदान केल्या जातो त्यामुळे जागतिक पातळीवर सर्वसमावे”ाक वर्गीकरणात एकसुत्रता यावी या करीता वर्गीकरणात सं”ाोधन होवुन त्याची अद्दवत महिती नियीमत प्रका”ीत केल्या जाते.

संदर्भ ग्रंथ सुचीः

- नरगुदे,रेवती (2005),‘प्रलेखन आणि माहीतीषास्त्र’,पुणेःयुनिव्हर्सल प्रका”ान.
- भेंडारकर,संजय(2018),‘लाूयब्ररी कल्सीफिकेषन थेरी’,पुणेःयुनिव्हर्सल प्रका”ान.
- ध्यानी,पुष्पा(2005),‘पुस्तकालय वर्गीकरण’,न्यु दिल्लीःईएस पब्लिके”ान.